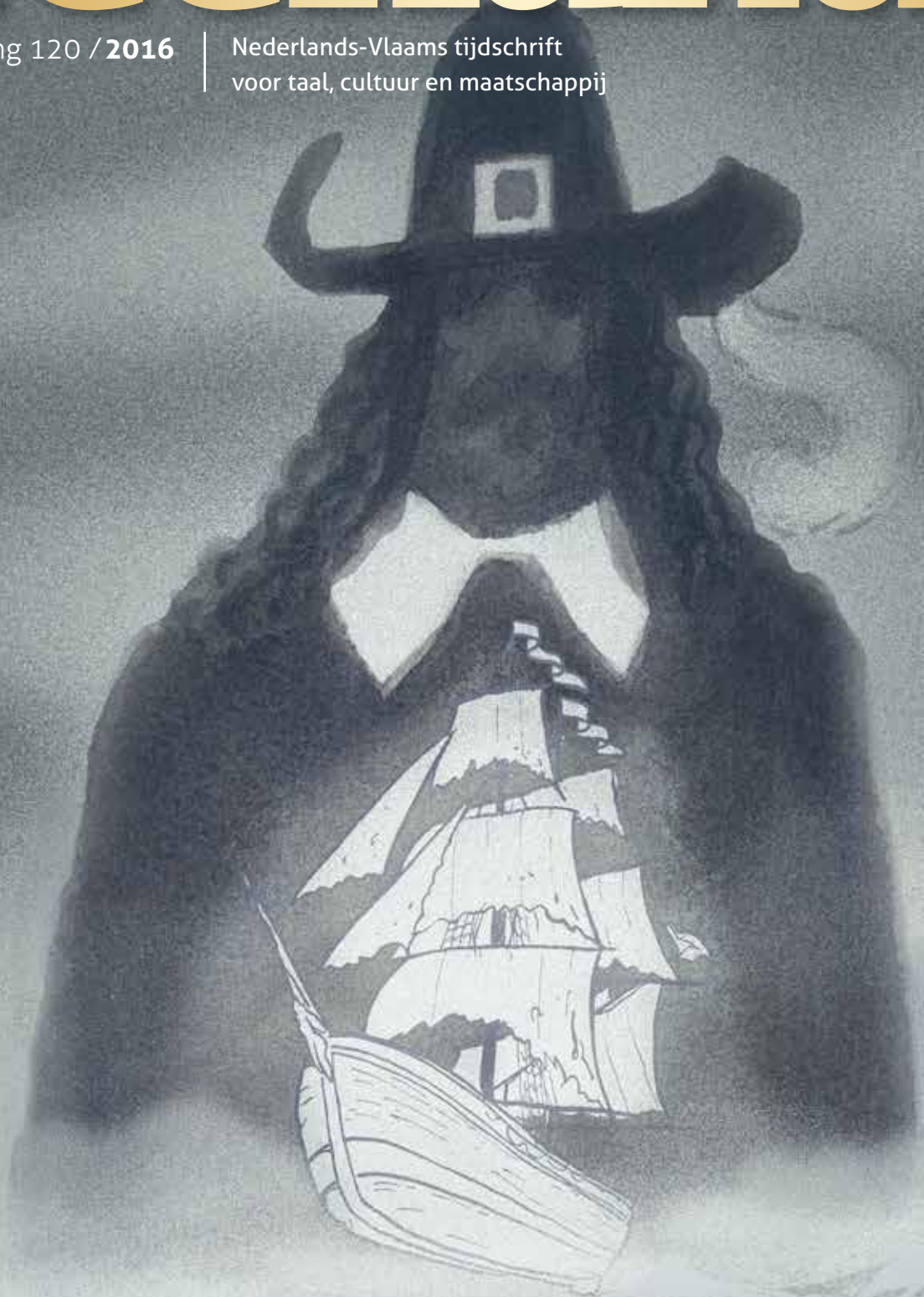

Neerlandia

Jaargang 120 / 2016

Nederlands-Vlaams tijdschrift
voor taal, cultuur en maatschappij

2

De Vliegende Hollander, Terneuzen en het ANV
Shakespeare in de Lage Landen
Nederlands onderwijs in het buitenland

Nicoline
van der Sijs

Fraai uitgestalde woordenschatten

De elektronische Woordenbank van de Nederlandse Dialecten

Vorig jaar is de elektronische Woordenbank van de Nederlandse Dialecten (eWND) gelanceerd door het Meertens Instituut, met veertig woordenboeken van dialecten uit Nederland, waaronder enkele nog nooit eerder gepubliceerde. Wat voor informatie bevatten die dialectwoordenboeken? En sinds wanneer bestaan er eigenlijk dialectwoordenboeken?

Dialectwoordenboeken kennen we pas van eind 18de eeuw. In de middeleeuwen schreef iedereen in het dialect, want van Standaardnederlands was toen nog geen sprake. Dat men zich bewust was van regionale verschillen, blijkt uit het advies dat de 13e-eeuwse schrijver Jacob van Maerlant aan dichters gaf: "Men moet om de rime souken / Misselike tonghe in bouken / Duitsch, Brabantsch, Vlaemsch, Zeeusch" ofwel: om goed te kunnen rijmen moet men in boeken allerlei dialecten (dialectwoorden), Hollandse, Brabantse, Vlaamse of Zeeuwse, opzoeken. *Misselijk* betekende toen 'verscheiden, divers'.

De geleerde taalgebruikers die in de renaissance het Standaardnederlands vorm gaven, maakten een diametraal andere keuze dan Van Maerlant: zij vonden juist dat dialectwoorden moesten worden geweerd uit de geschreven taal. Dat deden ze actief: de schrijver Joost van den Vondel, die in Duitsland geboren was van Brabantse ouders, ging bijvoorbeeld na 1615 eerder werk kuisen: hij verving taalvormen die niet tot de ontluikende standaardtaal behoorden en die te wijten waren aan zijn Zuid-Nederlandse achtergrond, systematisch door een in zijn ogen beschaafder Nederlands. Zo wijzigde hij de als Zuid-Nederlands geldende woorden *aerselen* 'achteruitgaan', *dollicheyd*, *grim*, *guyterij* en *poock* in *wijcken*, *rasernij*, *wrock*, *schelmerij* en *degen*. Vondel nam als voorbeeld de taal die in de Haagse hof- en regeringskringen en in Amsterdam gesproken werd: "Deze spraeck wort tegenwoordigh in 's Gravenhage, de Raetkamer der Heeren Staten, en het hof van hunnen Stedehouder, en t'Amsterdam, de maghtigh-ste koopstadt der weerelt, allervolmaeckst gesproken, by lieden van goede opvoedinge."

Ook in de 18de-eeuwse verlichting stond de beschaafde standaardtaal in het middelpunt van de belangstelling. Als gevolg hiervan verdwenen geleidelijk de dialectwoorden uit zicht, waardoor onze kennis over de ontwikkeling van de Nederlandse dialecten dan ook een gapend gat vertoont in de 17de en 18de eeuw. In brieven en egodocumenten

van laaggeletterden zijn nog sporen van de gesproken dialecten terug te vinden, maar door de opkomst van het Standaardnederlands werden dialectvormen uit literaire teksten geweerd.

Gemeene Haagsche Straattaal

Kenmerkend is de uitgave van een *Haagsch Nederduitsch Woorden-boekje*. Het verscheen rond 1780 en was halverwege de 18de eeuw samengesteld door een schoolmeester met het uitdrukkelijk puristische doel "den schoolmeesteren en school-meesteressen zo wel als hunne Leerlingen de gemeene [gewone] Straattaal en slechte Woorden te ontwennen". Uit het boekje, dat ruim 400 trefwoorden bevat, kunnen we ondertussen veel leren over wat halverwege de 18de eeuw als Haagse volkstaal gold. Het werkje kan dan ook gelden als het oudste dialectwoordenboek.

In de Haagse straattaal bezigde men – niet verrassend – een 'slordige' uitspraak; de schoolmeester geeft voorbeelden als *Ammerekaan* voor 'Amerikaan', *argetek* voor 'architect' en *gerippereerd* voor 'gerepareerd'. Opvallend is de uitspraak *deur*, *deurgaans*, *keuning(in)* en *veugel*, die de schoolmeester 'verbetert' in *door*, *doorgaans*, *koningin*, *vogel*. De *eu*-uitspraak associëren we tegenwoordig eerder met prinses Beatrix dan met de Schilderswijk. In het huidige platte Haags worden deze woorden uitgesproken als *doâh* en *kâunûhgîn*.

Het 18e-eeuwse Haags wordt, zo blijkt uit de voorbeelden die de schoolmeester geeft, gekenmerkt door verkorting van lange klinkers en tweeklanken. Van de lange klinkers werden met name *ee*, *ie*, *oo* en *oe* verkort, zo blijkt uit de vermelding van te vermijden vormen als *vremd*, *mennig*; *vrind(schap)*; *motten*, *kommen*; *bok* (voor 'boek'), *genog*, *verdomme* (voor 'verdoemen'). Van de tweeklanken werden *ei/ij* en *ui* regelmatig verkort: de schoolmeester somt op *kikke* voor 'kyken', *rikkelui* voor 'rykke lieden', *spikker*, ►

en buk voor 'buik', *duvel*, *duzend*, *vullis*.

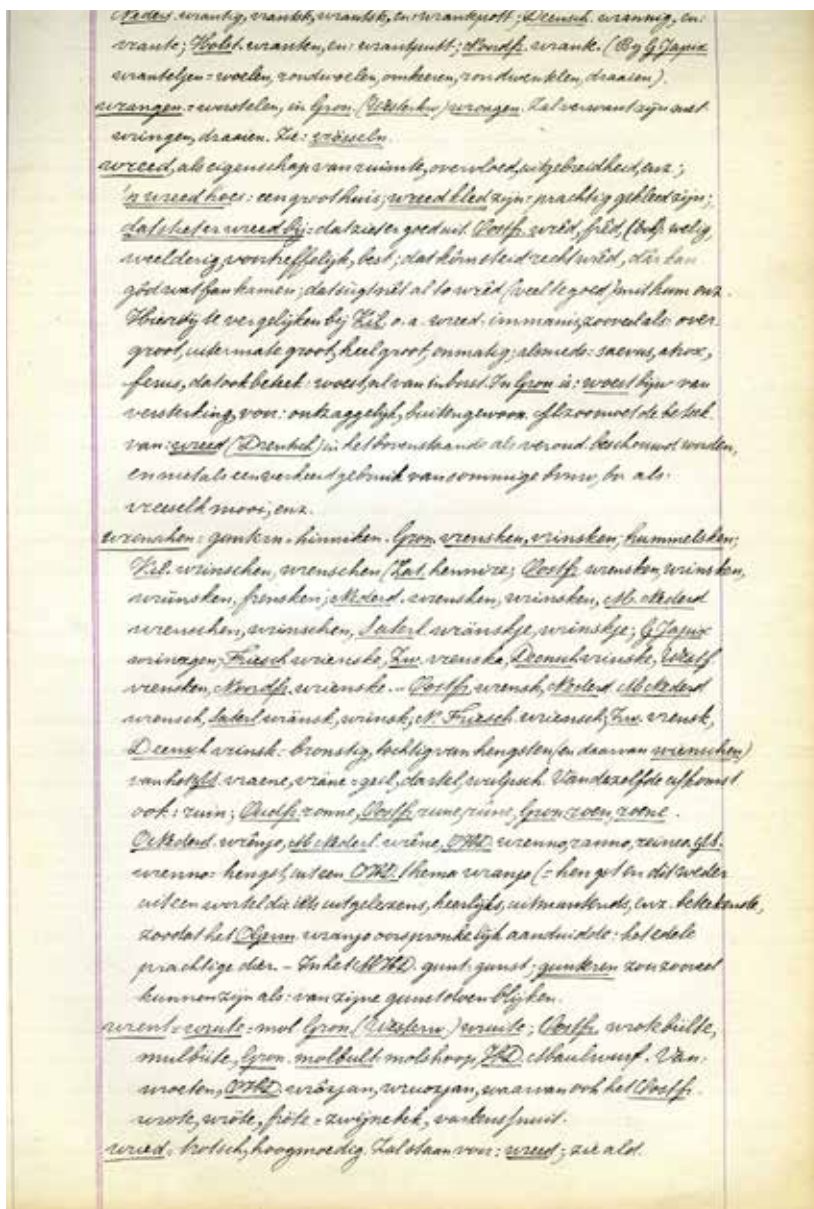
Wie nu verwacht dat in het huidige plat Haags de 18de-eeuwse verkorting inmiddels wel de regel zal zijn geworden, komt bedrogen uit: in het moderne Haags is de gesignaleerde verandering volledig omgekeerd. Inmiddels worden, zo blijkt uit *Ut Groen-Geile Boekie: De offesjeile spelling vannut Haags* van Sjaak Bral en Marnix Rueb uit 1998, Haagse tweeklanken en lange klinkers länger aangehouden dan in het Standaardnederlands, in plaats van korter. Bovendien hebben tweeklanken en lange klinkers stuivertje gewisseld: tweeklanken worden als lange eenklank uitgesproken en enkele lange klinkers zijn veranderd in tweeklanken. Zo wordt de tweeklank *ei* in het moderne Haags uitgesproken als *è* (*kèke*, *rèk*), *au* klinkt als een soort lange *aa* (*nâh*, *ik hâh van jâh*), en *ui* wordt ergens tussen *u* en *eu* uitgesproken – de klank wordt gespeld als *Ûi* (*mûil*, *Ûitspreike*). Daarentegen klinkt de lange *ee* als *ei* (*heit*, *geil*), *oo* klinkt als *au* (*maui*, *graut*) en *eu* is gewijzigd in *ui* (*luiik* 'leuk').

Behalve verschillen zijn er ook overeenkomsten tussen het 18e-eeuwse en het moderne Haags. Zo vermeldt de schoolmeester uitspraken als *kerrik* voor 'kerk' (*Ut Groen-Geile Boekie: kerruk*), *mellik*, *morrege*, *twalif*, met een ingevoegde klinker, en *goeje* met een j-uitspraak. Ook de stemloze uitspraak van *z* en *v* bestond al in de 18de eeuw, blijkens de voorbeelden *sallef* 'zalf', *segel* en *fieool* 'viool' van de schoolmeester.

Curiositeitenverzamelingen

Als reactie op de naar beschaving en rationaliteit strevende verlichting kwam eind 18de eeuw de romantiek op, die belangstelling en waardering voor de taal, sprookjes, liedjes, verhalen en kunst van het 'volk', in heden en verleden, met zich meebracht. Dat leidde tot grote verzamelwoede.

Toen de in 1766 opgerichte Maatschappij voor Nederlandsche Letterkunde plannen ontwikkelde voor een nieuw woordenboek, werden daarbij nadrukkelijk de dialectwoorden betrokken. Het *Beredeneerd Plan tot het vervaerdigen van een Algemeen, Omschryvend Woordenboek der Nederlandsche Tale*, dat de Maatschappij in 1773 samenstelde, noemde dialectwoorden als apart op te nemen categorie. Daarvoor moesten de leden "by allerlei slag van menschen, navrage doen, naer alle die byzondere namen welke hun eigen zijn", en woorden noteren uit "de levende volkstaal, dat is, de spreektael der burgers en landlieden, en zelfs de straettael". Vooral

Een pagina van het ongepubliceerde handschrift van H. Molema, Proeve van een woordenboek der Drentsche volkstaal in de 19e eeuw, uit 1889 (Bibliotheek Rijksuniversiteit Groningen)

dialecten uit afgelegene streken verdienden aandacht, omdat daar de taal "de minste gelegenheid gehad heeft om verbasterd te worden". Het achterliggende idee was dat dialectwoorden de zuivere, echte taal van het volk vertegenwoordigden.

De leden van de Maatschappij werden aangespoord actief op zoek te gaan naar dialectwoorden in alle Nederlandse provincies, opdat uiteindelijk een uitputtend overzicht van de dialectwoordschat zou ontstaan. Ze plukten echter alleen de bijzondere en opvallende dialectbloempjes – woorden die niet in het Standaardnederlands voorkwamen of daar een andere betekenis hadden. De dialectoloog G.G. Kloeke karakteriseerde in 1920 hun inspanningen voor het dialect dan ook als "vermaak er in scheppen, om deszelfs woordschatten uit te stallen, en deszelfs fraaije eigenschappen in het licht te stellen". Er is geen sprake

van een systematische beschrijving van de dialectwoordenschat. Desondanks heeft deze periode geleid tot de oudste dialectwoordenboeken en -lijsten die in de eWND zijn opgenomen, zoals *Het Dumbar Handschrift – Idiotion van het Overijsels in het einde der achttiende eeuw*, en *Veluws en Drents uit de 18e eeuw*, samengesteld door twee dominees, A. van den Berg en H.J. Folmer.

Systematisch

In de loop van de 19de eeuw werden de beschrijvingen van de dialecten steeds uitgebreider, met voorbeeldzinnen en grammaticale informatie. De oudste voorbeelden vormen het woordenboek van het Overijsels door J.H. Halbertsma uit 1835 en dat van het Bredaas door J.H. Hoeufft uit 1838 (beide opgenomen in de eWND). De eerste omvangrijke systematische beschrijvingen dateren uit eind 19de eeuw: het omvangrijke Groningse woordenboek uit 1887 door H. Molema en het al even dikke Zaanse woordenboek uit 1897 door G.J. Boeken-oogen. In de eWND is van het Groningse woordenboek een handschriftelijke versie met aanvullingen uit 1895 opgenomen, naast een nooit gepubliceerd manuscript van een Drents woordenboek van Molema uit 1889. De belangrijkste drijfveren voor Molema zijn een bouwsteen te leveren voor de vergelijkende historische taalkunde, en het dialect vast te leggen voordat het verloren

gaat: "elke spoorlijn vernietigt een deel van onzen taalschat uit vroeger eeuwen".

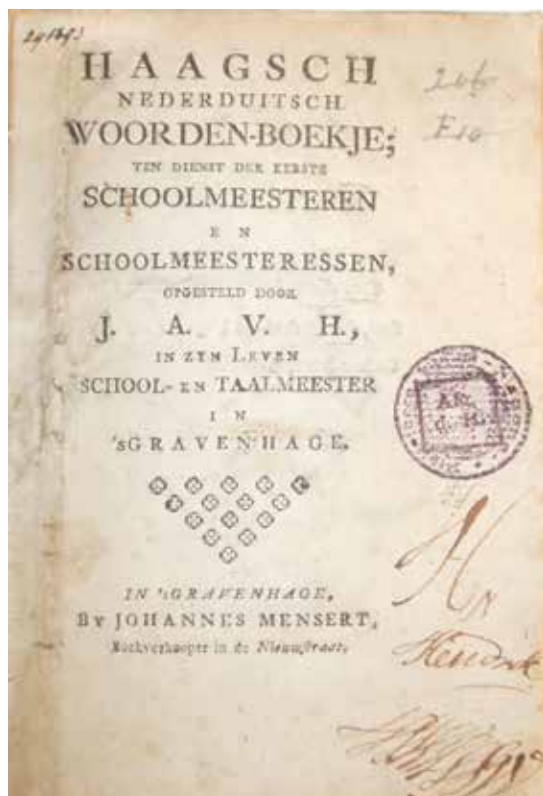
In Vlaanderen gaf de Vlaamse beweging een impuls aan de dialectlexicografie: in 1865 verscheen het eerste omvangrijke dialectwoordenboek, het *Algemeen Vlaamsch idioticon* van L.W. Schuermans; de belangrijkste Vlaamse dialectwoordenboeken zijn te vinden op www.woordenbank.be, de Vlaamse tegenhanger en samenwerkingspartner van de eWND.

Nuver en kieskilling

Eind 19de eeuw werd eindelijk het plan voor een algemeen Nederlands woordenboek gerealiseerd: het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* werd in de steigers geleid, onder leiding van de neerlandici M. de Vries en L.A. te Winkel. In het voorwoord dat in 1882 verscheen, wijdde De Vries een passage aan dialectwoorden. Hij oordeelt dat dialectwoorden kunnen worden opgenomen mits het algemeen Nederlands er geen geschikt woord voor heeft, maar daarbij dient men "de perken eener verstandige matiging niet te overschrijden". Dit standpunt verschilt nogal van dat van zijn voorgangers van een eeuw eerder, die juist zo veel mogelijk dialectwoorden wilden verzamelen en opnemen. De Vries kan zich deze beperking echter gemakkelijk veroorloven doordat er inmiddels in allerlei plaatsen en gebieden gewerkt wordt aan aparte dialectwoordenboeken. Bovendien wijst De Vries op de praktische problemen van het opnemen van woorden die slechts in een klein gebied bekend zijn:

"Zij ontleenen veelal hunne eigenaardigheid aan de uitspraak en den toon, en hunne oneindige klankscha-keering laat zich niet voegen in het engere letterstelsel der algemeene taal. Hoe aardig ook het woord *nuver* moge zijn, zoowel in de Groningsche als in de Friesche opvatting, het kan in dezen vorm niet worden toegelaten; want ons Nederlandsch kent in open lettergrepen de *u* niet anders dan vóór *r* en *w* (*uren*, *uwe*), en de spelling *nuver* is dus met ons klankstelsel onbestaanbaar. Zal men dan het woord in dat stelsel overbrengen en *nuiver* schrijven, gelijk het in Holland zou moeten luiden? Maar door die herschepping zou het op eens al zijn kleur en geur verliezen en onherkenbaar worden: een Groninger zou er niets *nuvers* meer in vinden. Of neem de uitdrukking *koeskilling*, in het noorden van ons land voor *kiespijn* in gebruik. Zal men die opnemen? Goed, maar dan moet zij, naar 't Nederlandsch taaleigen overgeschreven, *kieskwelling* heeten: een naam die zeker ►

Titelpagina van het
Haagsch Nederduitsch
Woordenboekje ten
dienst der eerste
schoolmeesteren en
schoolmeesteressen,
ca. 1780

zeer verstaanbaar zou wezen, maar die nu eenmaal nooit gehoord is, een bloot verzinsel, waaraan geen werkelijk bestaan mag worden toegedicht, en waarbij ook, nu wij het juistere *kiespijn* bezitten, volstrekt niets gewonnen zou wezen.”

Het probleem waarop De Vries hier wijst, is voor de eWND uiterst relevant. Een van de doelen van de eWND is namelijk om gebruikers zo veel mogelijk dialectvarianten van een bepaald Nederlands woord te tonen. Daarvoor voegen taalkundige stagiairs aan iedere dialectgang een Nederlands equivalent toe. Dit vernederlandsen is een belangrijke verrijking van de bestaande woordenboeken. Bij het vernederlandsen wordt de vorm van de dialectgang omgezet naar een Standaardnederlandse vorm of, als die niet bestaat, een geconstrueerde Standaardnederlandse vorm: hoe de vorm in het Standaardnederlands zou luiden als hij wél zou bestaan. Voor *nuver*, dat in het Gronings 'aardig, mooi, zonderling' betekent, hebben wij, ons baserend op het etymologisch dialectwoordenboek van A. Weijnen, als vernederlandsing gekozen voor *nuver*. Het voorbeeld *koeskilling* van De Vries hebben we vernederlandsd als *kieskilling*. In dit geval baseren wij ons op latere redacteurs van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, die in dit woordenboek het trefwoord *killing* hebben opgenomen als afleiding van *kil* 'koud' met de betekenis 'koude tinteling in de tanden of kiezen'.

In de 20ste eeuw verschenen er steeds meer dialectwoordenboeken, en de beschrijving daarvan kreeg een

moderne en wetenschappelijke basis. Een precies overzicht van de woordenboeken bestaat niet, maar F. Claes en P. Bakema vermelden in hun *Bibliography of Dutch dictionaries* uit 1995 in totaal 129 titels. Dat aantal is inmiddels zeker vermeerderd, want de stroom dialectwoordenboeken is nog lang niet opgedroogd. De eWND heeft de ambitie om zo veel mogelijk daarvan een plaatsje te bieden, zodat "de schatten onzer dialecten [...], de kostbare, door hare natuurlijke frisheid uitmuntende en rijkelijk vloeiende bronnen" (aldus Molema), bewaard blijven.

Meer informatie over de eWND is te vinden op de website www.meertens.knaw.nl/ewnd. We zijn nog lang niet klaar, vooral omdat het vernederlandsen veel tijd en moeite kost, zoals al was op te maken uit de woorden van De Vries. Vrijwilligers die daaraan een bijdrage willen leveren, zijn van harte welkom. Stuur even een berichtje naar post@nicolinevdsijs.nl. 'Veul hând m`ke licht w`erk', zeggen ze dan in Nuenen.

Nicoline van der Sijs is hoogleraar historische taalkunde van het Nederlands in de digitale wereld in Nijmegen en senior-onderzoeker bij het Meertens Instituut in Amsterdam.

Contact: post@nicolinevdsijs.nl.

De wereld van de zuidelijke geleerden landen (1815-1830)

Op 1 april 2016 is een vernieuwde en aangevulde versie van de Kaartenbank van het Meertens Instituut de lucht in gegaan: www.meertens.knaw.nl/kaartenbank (zie ook *Neerlandia/Nederlands van Nu*, 2014, jg. 118, nr. 3, 27-31). De vernieuwde website bevat een index met ruim 30.000 titels van gepubliceerde en ongepubliceerde kaarten waarop taal- of cultuurverschijnselen in de Lage Landen zijn getekend, en bij bijna alle titels is nu een scan van de oorspronkelijke kaart toegevoegd. De toevoegingen in april 2016 betreffen onder andere alle ruim 2400 kaarten uit de zestien delen van de *Reeks Nederlandse Dialecten* (RND), alle 9000 kaarten uit de grote regionale dialectwoordenboeken (*Woordenboek van de Brabantse, Limburgse, Vlaams, Gelderse dialecten*), en enkele honderden kaarten van de *Atlas Linguarum Europae*, een meerdelige Europese taalatlas die sinds 1983 onregelmatig verschijnt.

Ook de zoekfunctionaliteiten van de Kaartenbank zijn in april 2016 verbeterd en uitgebreid. Het is nu mogelijk te zoeken op onderwerp, auteur, bron, kaartsoort, gebied en jaar, of een combinatie van die gegevens. De resultaten kunnen alfabetisch of chronologisch gesorteerd en ingeperkt worden. De Kaartenbank vormt het uitgebreidste overzicht van taal- en cultuurkaarten die van het Nederlandse taalgebied zijn getekend. Ze is bedoeld voor geïnteresseerden en als bibliografische onderzoekstool. Via de Kaartenbank kan men gemakkelijk vinden of een bepaald verschijnsel gekarteerd is, en men kan verschillende kaarten – bijvoorbeeld van hetzelfde verschijnsel uit verschillende perioden of van verschillende gebieden – met elkaar vergelijken.